

Εισαγωγή

Όπως κάθε Κερκυραίος μουσικός ή φιλόμουσος, έτσι και ο συγγραφέας του παρόντος πονήματος έμαθε το όνομα του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου πριν καν ξεκινήσει μαθήματα μουσικής και πρωτάκουσε συνθέσεις του στις συναυλίες των κερκυραϊκών μπαντιστικών μουσικών συνόλων. Αυτή η βιωματική σχέση με τον Μάντζαρο και τους μαθητές του έγινε ακόμη εντονότερη με την πάροδο των ετών, αλλά ταυτόχρονα δημιουργούσε ερωτήματα, τα οποία δεν είχαν ούτε σαφείς ούτε προφανείς απαντήσεις. Πέρα από δύο εισαγωγές σε μεταγενέστερη μπαντιστική μεταγραφή, τον ελληνικό εθνικό ύμνο και κάποια τραγούδια, έργα που σχεδόν βασιανιστικά επαναλαμβάνονταν στα μεταπολεμικά και μεταπολιτευτικά κερκυραϊκά ρεπερτόρια, είχε ο Μάντζαρος συνθέσει κάτι άλλο; Η στερεότυπα επαναλαμβανόμενη αναφορά στο σπουδαίας σημασίας έργο του περιοριζόταν μόνο στα παραπάνω; Η συνήθης προβολή της σύνθεσης του εθνικού ύμνου μήπως τελικά έκρυβε την αμηχανία και την άγνοια σχετικά με τη δράση του συνθέτη ή τελικά επιχειρούσε να διογκώσει τη σημασία ενός έργου και μιας προσωπικότητας που δεν είχε να επιδείξει κάτι περισσότερο από αυτό; Πριν από την εμφάνιση του Διονύσιου Σολωμού ο Μάντζαρος είχε κάποια δραστηριότητα, αλλά και μετά τη συνάντησή τους ο Κερκυραίος

συνθέτης ασχολήθηκε αποκλειστικά με το έργο του Ζακύνθιου ποιητή; Ο τύπος και οι κατά καιρούς εκπομπές της ελληνικής τηλεόρασης δεν βοηθούσαν ιδιαίτερα, μιας και επαναλάμβαναν τη διαδεδομένη και επιφανειακή, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, εικόνα του Μάντζαρου. Οι παραπάνω σκέψεις, μοιρασμένες μεταξύ βιώματος και περιέργειας, αποδείχτηκαν τελικά απλοϊκές απαρχές μιας αναζήτησης, η οποία συνεχίζεται συναρπαστικά μέχρι αυτή τη στιγμή.

Ο Μάντζαρος, καιτοι ταυτισμένος μετά τον θάνατό του αποκλειστικά με τη σύνθεση του εθνικού ύμνου της Ελλάδας, υπήρξε μια προσωπικότητα των Επτανήσων του 19^{ου} αιώνα με ποικίλα δημιουργικά, εκπαιδευτικά και μουσικοαισθητικά ενδιαφέροντα, ο οποίος παράλληλα ως μέλος της τοπικής αριστοκρατίας συμμετείχε και στη διαχείριση της εξουσίας κατά την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας, αφουγκραζόμενος πάντοτε τα κοινωνικά αιτήματα του καιρού του. Επιπλέον, ολοένα αναδεικνύεται σε μέχρι προσφάτως λανθάνοντα συνδετικό κρίκο μεταξύ επτανησιακών μορφών, συχνά αντιθετικών μεταξύ τους, όπως είναι ο Πέτρος Βράιλας-Αρμένης, ο Γεώργιος Μαρκοράς, ο Ιάκωβος Πολυλάς, ο αρμοστής Frederick Adam, ο Ανδρέας Μουστοξύδης, ο Φραγκίσκος Δομενεγίνης ή ο Αντώνιος Δάνδολος.

Το πολυεπίπεδο των δραστηριοτήτων του Κερκυραίου μουσουργού επισήμανε την επαύριον του θανάτου του ο μαθητής και στενός συνεργάτης του, Δομένικος Παδοβάς, [Domenico Padovan, «Poche parole sopra i scritti del Cav. Nicolò C. Manzaro», *Η Φωνή* 361 (12.4.1872), 2–3 και 362 (20.4.1872), 3]. Παρά ταύτα, οι ατραποί, στις οποίες εισήλθε η ελληνική μουσική ζωή ειδικά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι εθνικές περιπέτειες της ίδιας περιόδου και η αποτυχία κατανόησης του μαντζαρικού έργου υπήρξαν παράγοντες που ταύτισαν τον Μάντζαρο, άδικα και μονοδιάστατα, με τον εθνικό ύμνο. Τον υπερτονισμό της ταύτισης αυτής δεν απέφυγε ούτε ο Σπυριδών Μοτσενίγος [*Νεοελληνική μουσική* (Αθήνα, 1958), 98–142], ο οποίος, ωστόσο, πέρα από τις οξυδερκείς παρατηρήσεις του, προσέφερε και εξαιρετικά σημαντικό πλούτο βιογραφικών και, κυρίως, εργογραφικών πληροφοριών, οι οποίες προϊδέαζαν για πρώτη φορά στον 20^ο αιώνα για το εύρος των δραστηριοτήτων του Κερκυραίου μουσουργού.

Παρά ταύτα, θα περνούσε πάνω από ένας αιώνας από το θάνατο του Μάντζαρου για να ξαναβγεί στο φως εμπεριστατωμένα η πολυσχιδής προσφορά του και να ξεκινήσει η συγκροτημένη επαναπροσέγγιση μιας σημαίνουσας μορφής του επτανησιακού 19^{ου} αιώνα. Πράγματι, το 1987 ο Γιώργος Λεωτσάκος, πρωτοπόρος στην επανεκτίμηση της έντεχνης μουσικής του νεώτερου ελληνισμού, δημοσίευσε το άρθρο εκείνο που θα άλλαζε συλλήβδην τη γνώμη μας για τον Μάντζαρο [«Νικόλαος Χαλικιόπουλος-Μάντζαρος (1795–1872): για ένα μικρό του εγκόλπιο...», *Μουσικολογία* 5/6 (1987), 228–271]. Ήταν ουσιαστικά η πρώτη φορά μετά την εποχή του Παδοβά που με επιστημονική πλέον τεκμηρίωση γινόταν ευρύτητα γνωστό, ότι ο Μάντζαρος ήταν πολλά περισσότερα από τον μελοποιό του σολωμικού Ύμνου. Το άρθρο εκείνο αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα της σχετικής ερευνητικής δραστηριότητας του καθηγητή Χάρη Ξανθουδάκη, ο οποίος με αφετηρία τις εκδηλώσεις για τα 200 χρόνια από τη γέννηση του Μάντζαρου (1795-1995) προσέθεσε και προσθέτει σημαντικότητες μελέτες επί του θέματος. Ο ίδιος, εξάλλου, συγκέντρωσε πολλούς ερευνητές που δέχτηκαν τις πάμπολλες ερευνητικές προκλήσεις, οι οποίες προέρχονται από το έργο και τη ζωή του Κερκυραίου μουσουργού.

Μέρος αυτών των επιστημονικών εργασιών καταγράφονται στη βιβλιογραφία του παρόντος τόμου, ο οποίος με τη σειρά του επιχειρεί να αποδεσμεύσει τον Μάντζαρο από τη στερεότυπη και συμβατική εικόνα του. Στην πραγματικότητα ένας πιθανός υπότιτλος του ανα χείρας βιβλίου (παραφράζοντας τον τίτλο του εξαιρετικού πονήματος του Κώστα Βάρναλη, *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική*) θα ήταν «Ο Μάντζαρος χωρίς τον Σολωμό», μιας και η αναφορά στη σχέση του μουσουργού με τον ποιητή είναι δυσανάλογα μικρή συγκρινόμενη με τις έως τώρα προσεγγίσεις. Αυτό, βεβαίως, δεν σχετίζεται με κάποια προσπάθεια υποβάθμισης της σημασίας της συνεργασίας τους, αλλά με το ότι η νεώτερη έρευνα έδωσε τη δυνατότητα ανακάλυψης πολλών πτυχών της ζωής και της δραστηριότητας του Μάντζαρου, οι οποίες δεν είχαν αναδειχθεί εξαιτίας της αποκλειστικής σύνδεσής του με τον Σολωμό. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται εδώ, ανάμεσα σε άλλα, η χαρτογράφηση του κοινωνικού, μουσικού και οικογενειακού περιβάλλοντος του συνθέτη και της αναγνώρισής του εκτός Ελλάδος, η ανάδειξη της εμπειρίας και των πρώιμων δραστηριοτήτων του για τη μετέπειτα ενασχόλησή του με

τη μελοθέτηση νεοελληνικής ποίησης, η συνολική παρουσίαση του μουσικού και εκπαιδευτικού του έργου, η προσέγγιση της ώριμης μουσικοαισθητικής σκέψης του (τόσο από καλλιτεχνικής όσο και από φιλοσοφικής άποψης), καθώς και η αποκάλυψη πτυχών του «καθημερινού» Μάντζαρου.

Για την ευόδωση της παρούσας εργασίας αναγκαία υπήρξε η εκμετάλλευση, εκτός των ήδη υπαρχουσών εργασιών ή του τύπου της εποχής, αρχειακών πηγών φορέων του εσωτερικού (Αρχεία Νομού Κερκύρας, Αναγνωστική Εταιρία Κερκύρας, Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία) και του εξωτερικού [Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Ωδείο Giuseppe Verdi (Μιλάνο), Ωδείο San Pietro a Majella (Νάπολη), Βρετανική Βιβλιοθήκη, The National Archives (Λονδίνο)]. Τους υπεύθυνους των παραπάνω φορέων, οι οποίοι κάτω από δύσκολες συνθήκες συνεχίζουν να υποστηρίζουν την έρευνα, θα ήθελα και από εδώ να ευχαριστήσω θερμά. Ιδιαίτερες ευχαριστίες για την διευκόλυνση της πολυετούς έρευνας οφείλονται στον κύριο Ιωάννη Γραμματικό (Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας), στην κυρία Βαλεντίνη Τσελίκα (Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη), στις κυρίες Αλίκη Νικηφόρου και Νέλλα Πανταζή (Αρχεία Νομού Κερκύρας), στην κυρία Αμαλία Κολώνια (Πανεπιστήμιο του Μιλάνου), στον κύριο Ανδρέα Παπαδάτο (Αναγνωστική Εταιρία Κερκύρας) και στους ερευνητές και αγαπητούς φίλους Σπύρο Γαούτση και Γιώργο Κωνσταντζο. Ομοίως και στους ευάριθμους ιδιώτες, οι οποίοι, παρότι πρόθυμα και με κατανόηση άνοιξαν τα προσωπικά και οικογενειακά αρχεία τους, επέλεξαν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους. Τέλος, πολλές ευχαριστίες στον Νίκο Θέρμο και στις εκδόσεις «Fagotto», καθώς και στον αγαπητό συνάδελφο και φίλο Αλέξανδρο Χαρκιολάκη, οι οποίοι με φροντίδα, υπομονή και επιμονή αγκάλιασαν το βιβλίο αυτό που ελπίζει να δημιουργήσει περισσότερα ερωτήματα από εκείνα, στα οποία ενδεχομένως απαντά.

«Η καλλιέργεια της φιλαρμονικής σπουδής,
της τόσο επιθυμητής σε όλη την πόλη»:¹

*Η μουσική στην Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα
Απόπειρα σύνοψης*

Εικόνα: Η πόλη της Κέρκυρας στα τέλη του 19ου αιώνα. Υδατογραφία του Άγγελου Γιαλ-
λινά από ταχυδρομικό δελτάριο της εποχής.

Η κατά το δυνατόν σύντομη επισκόπηση των μουσικών δεδομένων στην Κέρκυρα, με έμφαση στην περίοδο πριν και κατά την έναρξη των μουσικών δραστηριοτήτων του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου, είναι απαραίτητη όχι μόνο για να οριστεί το μουσικό περιβάλλον, στο οποίο γαλουχήθηκε ο συνθέτης, αλλά και για να γίνει σαφέστερη η σημασία των πρωτοβουλιών και των δράσεών του.² Η χαρισματική προσωπικότητα του Μάντζαρου στηρίχτηκε σε ένα μουσικό περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί από τη συνεχή επαφή των κατοίκων του κερκυραϊκού άστεως με τη μουσική πραγματικότητα της Ευρώπης, κυρίως της Ιταλίας, η μουσική της οποίας είχε, τουλάχιστον κατά την εξεταζόμενη περίοδο, πανευρωπαϊκό χαρακτήρα. Ήδη, όμως, από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα κατέστη σαφές, ότι αυτή η «κοσμοπολίτικη» εμπειρία θα εξελισσόταν σε βασικό στοιχείο δημιουργικού και πολυποίκιλου συγκερασμού με τις κοινωνικές και εθνικές αναζητήσεις των Επτανησίων.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το κερκυραϊκό άστυ έβρισκε μουσικά την έκφρασή του και όριζε την πορεία του κυρίως μέσω των ποικίλων δραστηριοτήτων του θεάτρου San Giacomo, των συναυλιών που δίδονταν σε κατά κανόνα κλειστού χαρακτήρα ιδιωτικές συγκεντρώσεις, της διδασκαλίας της μουσικής και της διάχυσης